

УДК 2:32]:316.347(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.12>**О. О. Штепа**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0500-3000>

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології, філософії та музеєзнавства
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Н. О. ЗінченкоORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3247-3836>

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Полтавського державного медичного університету

С. В. КоваленкоORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5622-6357>

викладач циклової комісії гуманітарної підготовки,
спеціаліст вищої категорії
Відокремленого структурного підрозділу
«Полтавський фаховий коледж нафти і газу
Національного університету «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

РЕЛІГІЙНІ СТЕРЕОТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ДИСКУРСІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. В умовах сучасних геополітичних викликів, що стоять перед Україною, розуміння чинників, які формують національну ідентичність та впливають на суспільну свідомість, набуває особливого значення. Війна, що триває, яскраво демонструє наскільки потужним інструментом у гібридних війнах та інформаційних протистояннях може бути релігійний фактор. Він здатен як об'єднувати націю навколо спільних цінностей, так і використовуватися для її розколу та маніпуляцій, поглиблюючи внутрішні суперечності. Пропаганда активно апелює до релігійної риторики, створюючи хибні наративи та стигматизуючи певні групи населення. Відтак, необхідність глибокого осмислення внутрішніх чинників формування суспільної свідомості, зокрема ролі релігійних уявлень, є критично важливою для забезпечення національної стійкості та подальшого успішного державотворення.

Особливу актуальність дослідження релігійних стереотипів підкреслює їхня подвійна природа в умовах воєнного стану та активної розбудови української політичної нації. З одного боку, релігійні наративи та образи стають джерелом стійкості, надії та моральної опори для мільйонів українців, сприяючи консолідації суспільства перед лицем зовнішньої агресії. З іншого боку, глибоко вкорінені або штучно нав'язані релігійні стереотипи, особливо щодо міжконфесійних відносин,

можуть бути використані для розпалювання внутрішніх конфліктів, підризу довіри до державних інституцій та ослаблення національного опору. Розуміння цих динамічних процесів є ключовим для формування ефективної державної політики у сфері державно-конфесійних відносин, що враховуватиме складну палітру релігійних вірувань та упереджень українського суспільства.

Незважаючи на значну увагу до релігійних процесів в Україні, залишається помітний науковий вакуум щодо комплексних міждисциплінарних досліджень релігійних стереотипів саме в контексті державотворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика стереотипів у суспільній свідомості, зокрема релігійних, є об'єктом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Класичні роботи В. Ліппмана заклали фундамент для розуміння стереотипів як когнітивних спрощень. У контексті релігії ці узагальнені уявлення часто пов'язані з груповою ідентифікацією та формуванням «образу іншого». Українські дослідники (Л. Филипович, В. Єленський, О. Саган) активно вивчають феномен релігійності в Україні, її динаміку, конфесійну структуру та вплив на суспільні процеси. Зокрема, їхні праці аналізують ставлення до різних конфесій, трансформацію релігійних практик та місце релігії у повсякденному житті українців. Ці дослідження є цінною базою

для вивчення, як формуються та функціонують релігійні стереотипи на рівні масової свідомості. О. Кисельов та І. Козловський у своїх роботах звертають увагу на феномен релігійної нетерпимості та конфліктів, що опосередковано свідчить про наявність негативних релігійних стереотипів та упереджень.

Питання української ментальності та її зв'язку з релігією є предметом глибокого філософського та культурологічного аналізу. Праці Д. Чижевського, І. Лисяка-Рудницького, М. Поповича заклали основи для розуміння української ментальності як унікального поєднання різних культурних та релігійних впливів. Вони аналізували роль православ'я, греко-католицизму, а також вплив західних та східних культурних парадигм на формування національного характеру. Сучасні дослідники, зокрема О. Забужко, Я. Грицак, К. Бондаренко, у своїх роботах досліджують складність української ідентичності, її множинність та вплив історичних травм, що неминуче відображається у релігійних стереотипах (наприклад, стереотип про «розділений народ» або «вічну боротьбу»).

Метою цієї статті є здійснення комплексного соціально-філософського аналізу ролі релігійних стереотипів в українській ментальності та виявлення їхнього впливу на державотворчий дискурс, а також на формування цілісного бачення механізмів, за якими ці стереотипи впливають на національну консолідацію та демократичний розвиток України. Це дослідження має надати інструменти для критичного осмислення релігійно-суспільних процесів та розробити концептуальні основи для підвищення стійкості українського суспільства до зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів.

Виклад основного матеріалу. Розуміння сутності релігійних стереотипів у контексті української ментальності та державотворення вимагає занурення у фундаментальні концепції, розроблені в соціальній філософії, соціології, психології та релігієзнавстві. Ці теоретичні підходи дозволяють не лише визначити термінологічні рамки дослідження, а й розкрити механізми функціонування стереотипів у колективній свідомості.

Поняття «стереотип» вперше було введено в науковий обіг американським журналістом і політичним аналітиком Волтером Ліппманом у його праці «Громадська думка» (1922) [1, с. 45]. Ліппман розглядав стереотипи як схематичні, спрощені та узагальнені уявлення про світ, які формуються у свідомості людини з метою «економії мислення» та слугують фільтром для сприйняття нової інформації. Він підкреслював, що ми часто бачимо не те, що є насправді, а те, що нам «намальовано» нашими культурними фільтрами.

Ці «картинки в голові» [1, с. 50] є стійкими, ірраціональними та чинять опір змінам, навіть коли суперечать реальним фактам.

Надалі психологічні та соціологічні дослідження значно розширили розуміння стереотипів. У соціальній психології стереотипи розглядаються як когнітивні структури, що впливають на сприйняття соціальних груп та індивідів. Вони відіграють ключову роль у груповій ідентифікації (формування уявлень про «свою» групу – аут-групу) та аутгруповому сприйнятті (формування уявлень про «чужу» групу – інакомислячих, представників інших конфесій чи національностей). Стереотипи можуть виконувати адаптаційну функцію, допомагаючи людині орієнтуватися у складному світі, проте часто призводять до упереджень та дискримінації.

Механізми формування стереотипів є багатфакторними. Вони включають:

1. Соціальне навчання: засвоєння уявлень від батьків, вчителів, ровесників.
2. Медіа: засоби масової інформації відіграють значну роль у трансляції та закріпленні стереотипів через образи, наративи та способи висвітлення подій.
3. Досвід: хоча стереотипи часто передують досвіду, інколи вони формуються на основі узагальнення власного чи чужого досвіду, навіть якщо цей досвід був обмеженим або викривленим.
4. Культурні наративи: міфи, легенди, історичні розповіді, народна творчість, які передаються з покоління в покоління.

Релігійний стереотип є особливим видом соціального стереотипу, який стосується релігійних явищ, вірувань, практик, релігійних організацій та їхніх послідовників. Його специфіка полягає у кількох ключових аспектах. По-перше, релігійні стереотипи часто мають високу емоційну зарядженість та сакралізацію. Вони пов'язані з глибокими світоглядними орієнтирами, цінностями та вірою, що робить їх надзвичайно стійкими до раціональної критики. Спроба оскаржити релігійний стереотип може сприйматися як атака на особисту віру або на сакральні цінності. Наприклад, стереотип про «святість» або «гріховність» певних явищ чи груп може мати потужний емоційний відгук. По-друге, релігійні стереотипи тісно пов'язані з ціннісними системами та нормами поведінки. Вони не лише описують, а й оцінюють, формуючи певні моральні установки. Це може проявлятися у стигматизації «іновірців» або, навпаки, у ідеалізації «своїх» релігійних героїв. По-третє, релігійні стереотипи виконують низку функцій:

- адаптаційну: допомагають віруючій людині орієнтуватися в релігійному та соціальному світі, спрощуючи складні доктрини або соціальні взаємодії;

- ідентифікаційну: формують відчуття приналежності до певної релігійної спільноти («ми – православні», «ми – греко-католики»), відмежовуючи її від «інших»;

- захисна: допомагають зберегти цілісність віровчення та спільноти від зовнішніх загроз або критичних впливів;

- комунікативна: спрощують спілкування всередині релігійної групи, використовуючи спільні «коди» та уявлення;

- маніпулятивна: можуть бути свідомо використані для впливу на свідомість мас, формування певного ставлення до подій, осіб чи політичних процесів. Наприклад, маніпуляції стереотипом «канонічності» або «безбожності» [2, с. 88].

Крім того, релігійні стереотипи часто взаємодіють з міфами та архетипами у колективному несвідомому. Міфи надають стереотипам глибинного, часом ірраціонального виміру, а архетипи (наприклад, «герой-рятівник», «матір-земля», «вічний ворог») можуть набувати релігійного забарвлення, підживлюючи стійкість стереотипів.

Ментальність є одним із найскладніших об'єктів соціально-філософського дослідження. Це поняття, активно розроблене у французькій школі «Анналів» (зокрема, працях М. Блока, Л. Февра), позначає сукупність глибинних, часто несвідомих, колективних уявлень, способів мислення, емоційних реакцій, ціннісних орієнтирів та поведінкових патернів, що є характерними для певної соціальної групи або нації у визначений історичний період [3, с. 15]. На відміну від «ідеології» чи «свідомості», ментальність є більш стійкою, менш рефлексивною та охоплює глибинні шари колективного «Я».

Ментальність співвідноситься з національним характером, але не тотожна йому. Якщо національний характер описує переважно зовнішні прояви та стереотипи поведінки, то ментальність заглиблюється у світоглядні основи цих проявів. Вона є свого роду «глибинним кодом» культури, який визначає, як народ сприймає час, простір, владу, добро і зло, життя і смерть [4, с. 30].

У контексті релігії, ментальність проявляється у специфічному сприйнятті віри, сакрального, ролі Церкви у суспільстві. В Україні, як зазначає М. Попович, ментальність формувалася на перетині різних цивілізаційних впливів – східнослов'янського, візантійського, європейського, що призвело до формування унікального «пограничного» світогляду [5, с. 95]. Релігійні стереотипи є невід'ємною частиною цієї ментальності, відображаючи її архетипи, забобони, народні вірування та уявлення про сакральне.

Прийняття християнства князем Володимиром Великим у 988 році стало визначальною подією, що докорінно змінила цивілізаційний вибір Русі та заклала основи для формування нових релі-

гійних стереотипів. Вибір візантійського обряду (східного християнства) визначив наступний розвиток культурних та релігійних зв'язків. Відтоді «православна віра» почала сприйматися не лише як релігія, а й як основа державності та ідентичності Русі-України. Цей стереотип про «правильну» або «істинну» віру, що протиставляється «латинству» чи «язичництву», глибоко вкорінився в колективній свідомості [6, с. 78].

Одночасно з цим формувалася стереотип «Київ як другий Єрусалим». Цей наратив сакралізував український простір, надаючи йому особливого, богообраного статусу. Він підкреслював духовну спадкоємність від Святої Землі та Візантії, що значно посилювало відчуття власної релігійної значущості. Цей стереотип мав потужний консолідуючий потенціал, сприяючи об'єднанню земель навколо Києва як духовного центру.

Проте не менш важливим аспектом було й те, що прийняття християнства не знищило повністю язичницькі вірування. Натомість відбулося їхнє складне переплетення з християнськими традиціями, що призвело до феномену двовір'я. Це знайшло своє відображення у формуванні стереотипу про «глибоку, але часто поверхневу» віру, яка поєднує щире християнське обрядовість із збереженням численних народних прикмет, забобонів та язичницьких свят (наприклад, Івана Купала, обряди весняного циклу). Цей стереотип свідчить про гнучкість та синкретизм української ментальності, яка вміла адаптувати нові вірування, зберігаючи при цьому елементи давніх традицій [7, с. 112].

Період XVI–XVII століть став часом інтенсивних релігійних потрясінь та боротьби, які суттєво вплинули на формування українських релігійних стереотипів. В умовах входження українських земель до складу Речі Посполитої, Реформація та Контрреформація принесли нові конфесійні розколи та виклики. Поширення протестантизму, а особливо Берестейська унія 1596 року, що мала наслідком створення Греко-Католицької Церкви, стали каталізаторами формування чітких стереотипів «свій-чужий» за конфесійною ознакою [8, с. 230].

Католики та протестанти часто сприймалися як «чужинці» або «вороги віри», що несуть загрозу «істинному православ'ю» та національній ідентичності. Натомість православні почали ще сильніше ідентифікувати себе як «істинні» українці, захисники «батьківської віри». Цей період ознаменувався посиленням стереотипу «православний захисник віри», що особливо яскраво проявилось в боротьбі за національну та релігійну незалежність. Козацтво, як військова та суспільна сила, активно виступало під цими гаслами, стаючи символом захисту православ'я та української ідентичності [9, с. 67].

Радянський період (1922–1991) став часом безпрецедентного втручання держави у релігійне життя, що призвело до формування нових, часто примусових, «антирелігійних стереотипів». Державна атеїстична пропаганда активно насаджувала уявлення про релігію як «опіум для народу», «пережиток минулого», «ворога прогресу» та «інструмент експлуатації». Вона прагнула створити образ віруючої людини як відсталого, неосвіченої та такої, що протистоїть науковому та соціальному розвитку [10, с. 180].

Проте повне викорінення релігійності виявилося неможливим. Навпаки, гоніння на Церкву та віруючих призвели до формування стереотипу «секуляризованої, але приховано віруючої» людини. Релігійність перемістилася у сферу приватного життя, родини, «кухонних» розмов. Багато українців зберігали віру на побутовому рівні, дотримуючись релігійних свят (наприклад, Великодня, Різдва) та обрядів (хрещення, похорони) навіть без відвідування церкви [11, с. 25]. Цей феномен демонструє живучість релігійних традицій та здатність ментальності адаптуватися до екстремальних умов.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році розпочався період посткомуністичного відродження релігії. Цей процес був складним і суперечливим. З одного боку, відбулося масове повернення до релігійних практик, відновлення храмів та монастирів, зростання авторитету Церкви в суспільстві. В умовах дефіциту довіри до нових державних інституцій, багато українців шукали опору в релігії, що сприяло формуванню нових стереотипів: «Церква – моральний авторитет» та «віра – джерело сили» [12, с. 40].

З іншого боку, відродження супроводжувалося складністю конфесійної карти та заостренням старих і появою нових конфліктів. Існування Української Православної Церкви (Московського Патріархату), Української Православної Церкви Київського Патріархату (до 2018 р.), Української Автокефальної Православної Церкви (до 2018 р.), Української Греко-Католицької Церкви, а також численних протестантських деномінацій створило поле для формування поляризуючих стереотипів. Стереотипи про «справжню» та «несправжню» церкву, «канонічність» проти «розколу», «патріотичну» релігійну організацію проти «проросійської» стали активно функціонувати в публічному дискурсі, часто використовуючись у політичній боротьбі та інформаційних війнах. Особливо ці тенденції посилювалися після подій 2014 року та створення Православної Церкви України (ПЦУ) у 2018 році [13, с. 100]. Цей процес додав нові виміри до багатовікової історії релігійних стереотипів в українській ментальності.

Висновки. Проведений соціально-філософський аналіз дозволяє зробити низку важливих висновків щодо ролі релігійних стереотипів в українській ментальності та їхнього впливу на державотворчий дискурс. По-перше, релігійні стереотипи є невід'ємною та багатоплановою складовою української ментальності. Вони не обмежуються лише офіційними догматами, а глибоко вкорінені у народних віруваннях, культурних практиках та повсякденному житті, часто поєднуючи християнські елементи з дохристиянськими (феномен двовір'я). Такі стереотипи, як «Україна – свята земля» або «православна віра як основа української ідентичності», мають глибоке історичне коріння і є частиною національної самосвідомості. Вони відображають уявлення про богообраність українського народу та сакральну місію української держави.

По-друге, вплив релігійних стереотипів на державотворчий дискурс має дуалістичний характер, проявляючись як у консолідуючому, так і в дезінтегруючому вимірах. Консолідуючий потенціал релігійних стереотипів виявляється у здатності об'єднувати націю навколо спільних моральних цінностей (справедливість, милосердя), які мають глибоке релігійне підґрунтя. У період зовнішньої агресії релігійні наративи часто стають потужним джерелом національної стійкості, мобілізації та патріотизму, надаючи сенс боротьбі та вірі в перемогу. Звернення до образів захисників віри, до божественного провидіння сприяє підвищенню громадянського духу. Релігійні лідери, що займають проукраїнську позицію, відіграють ключову роль у формуванні єдиного національного наративу.

Водночас, дезінтегруючий вплив релігійних стереотипів проявляється у потенціалі для міжконфесійних конфліктів та маніпуляцій. Стереотипи «свій-чужий», «канонічна-неканонічна церква» можуть бути використані зовнішніми силами (як показав приклад російської агресії та використання УПЦ (МП) у своїх інтересах) для розколу суспільства, розпалювання ворожнечі та підриву довіри до державних інститутів. Також певні релігійні стереотипи можуть сприяти пасивності або, навпаки, радикалізації, залежно від інтерпретації.

По-третє, сучасне українське суспільство стоїть перед викликами трансформації релігійних наративів. Це вимагає усвідомлення необхідності деконструкції імперських та колоніальних релігійних стереотипів, що насаджувалися століттями, та боротьби з маніпулятивними псевдорелігійними доктринами на кшталт «руського мира». Важливим є завдання збереження світського характеру держави, який, проте, не означає повного виключення релігії з публічної сфери, а передбачає рівновіддаленість від усіх конфесій

та гарантування свободи віросповідання. Держава має сприяти міжконфесійному діалогу та взаєморозумінню, а також просвіті громадян щодо релігійного плюралізму та відповідального ставлення до релігійної інформації.

Література

1. Ліппман У. Громадська думка; [переклад з англійської Є. Абаєвой]. Вид-во Р'book, 2023. 448 с.
2. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ - початку ХХІ століття. Львів: Вид-во Укр. католического університету, 2013. 503 с.
3. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. Київ: Laugus, 144 с.
4. Бромлей Ю. Очерки теории этноса; АН СССР, Институт этнографии имени Н.Н. Миклухо-Маклая. М.: Наука, 1983. 413 с.
5. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 728 с.
6. Іваськів Й. Український народ і християнство: історичний нарис. Харків: ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2005. 302 с.
7. Лозко Г. С. Українське народознавство. Харків: Фолио, 2005. 470 с.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 10 т. Київ: Наукова думка, 1991–1998. Т. 6. 600 с.
9. Горобець В. Україна: козацькі війни, 1618–1638. Київ: КРІОН, 2011. 267 с.
10. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917–1930-ті роки. Полтава, 2004.
11. Україна поліконфесійна. Колективна монографія / За редакцією А. Колодного і П. Павленка. К.: Інтерсервіс, 2021. 384 с.
12. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ знань, 2004. 910 с.

Анотація

Штепа О. О., Зінченко Н. О., Коваленко С. В. Релігійні стереотипи української ментальності в державотворчому дискурсі: соціально-філософський аналіз. – Стаття.

Автори статті здійснили комплексний соціально-філософський аналіз впливу релігійних стереотипів на формування української ментальності та їхню роль у державотворчому дискурсі. Визначено, що релігійні стереотипи є багатоплосковою та невід'ємною складовою української ментальності, що формувалася протягом століть під впливом таких ключових подій, як Хрещення Русі, релігійні війни XVI–XVII століть (зокрема, Берестейська унія), та складний радянський період з його атеїстичною пропагандою та наступним посткомуністичним відродженням релігії. Ці історичні процеси заклали основи для таких стійких уявлень, як «Україна – свята земля», «православна віра як основа ідентичності», а також сформували феномен двовір'я та стереотипи про «секуляризовану, але приховано віруючу» людину.

Дослідження виявило дуалістичний характер впливу релігійних стереотипів на державотворчий

дискурс. З одного боку, вони мають потужний консолідуючий потенціал, об'єднуючи націю навколо спільних моральних цінностей (справедливість, милосердя) та надаючи сенс боротьбі в умовах зовнішньої агресії. Релігійні наративи часто стають джерелом національної стійкості, мобілізації та патріотизму. З іншого боку, релігійні стереотипи можуть бути джерелом дезінтегруючого впливу, сприяючи міжконфесійним конфліктам та маніпуляціям. Стереотипи «свій-чужий», «канонічна-неканонічна церква» та інші подібні уявлення активно використовуються зовнішніми силами для розколу суспільства, розпалювання ворожнечі та підризу довіри до державних інституцій, що особливо проявилось під час повномасштабного вторгнення.

Сучасне українське суспільство стоїть перед важливими викликами трансформації релігійних наративів, включаючи необхідність деконструкції імперських та колоніальних релігійних стереотипів і боротьбу з маніпулятивними псевдорелігійними доктринами. Забезпечення світського характеру держави при одночасному розвитку міжконфесійного діалогу та просвіті громадян щодо релігійного плюралізму є ключовим для формування сильної та демократичної України. Результати аналізу пропонують рекомендації щодо подолання деструктивних релігійних стереотипів та оптимізації взаємодії між державою та релігійними інституціями.

Ключові слова: релігійні стереотипи, українська ментальність, державотворчий дискурс, соціально-філософський аналіз, національна ідентичність, міжконфесійні відносини, консолідація, дезінтеграція, світська держава, історичні передумови, суспільна свідомість, Україна.

Summary

Shtepa O. O., Zinchenko N. O., Kovalenko S. V. Religious stereotypes of Ukrainian mentality in state-building discourse: a socio-philosophical analysis. – Article.

The authors of this article conducted a comprehensive socio-philosophical analysis of the influence of religious stereotypes on the formation of Ukrainian mentality and their role in the state-building discourse. It is determined that religious stereotypes are a multifaceted and integral component of Ukrainian mentality, shaped over centuries under the influence of key historical events such as the Christianization of Kyivan Rus', the religious wars of the 16th–17th centuries (particularly the Union of Brest), the complex Soviet period with its atheistic propaganda, and the subsequent post-communist religious revival. These historical processes laid the foundation for stable perceptions like «Ukraine – a sacred land», «Orthodox faith as the basis of identity», and also formed the phenomenon of dual-faith and stereotypes about a «secularized yet secretly religious» person.

The study revealed the dualistic nature of religious stereotypes influence on the state-building discourse. On one hand, they possess a powerful consolidating potential, uniting the nation around common moral values (justice, mercy) that have deep religious roots, and providing meaning to the struggle in the face of external aggression. Religious narratives often become a potent source of

national resilience, mobilization, and patriotism. On the other hand, religious stereotypes can be a source of disintegrating influence, contributing to inter-confessional conflicts and manipulations. Stereotypes of «us vs. them» «canonical vs. non-canonical church» and other similar perceptions are actively used by external forces (as demonstrated by the example of Russian aggression and the instrumentalization of the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) for its interests) to divide society, incite hostility, and undermine trust in state institutions, which has become particularly evident during the full-scale invasion.

Modern Ukrainian society faces significant challenges in transforming religious narratives, including the necessity of deconstructing imperial and colonial

religious stereotypes that have been imposed for centuries, and combating manipulative pseudo-religious doctrines like «Russkiy Mir» (Russian World). Ensuring the secular nature of the state while simultaneously fostering inter-confessional dialogue and educating citizens about religious pluralism is crucial for building a strong and democratic Ukraine. The analysis results offer recommendations for overcoming destructive religious stereotypes and optimizing the interaction between the state and religious institutions.

Key words: religious stereotypes, Ukrainian mentality, state-building discourse, socio-philosophical analysis, national identity, inter-confessional relations, consolidation, disintegration, secular state, historical prerequisites, public consciousness, Ukraine.

Дата надходження статті: 02.07.2025

Дата прийняття статті: 17.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025